

ONA TILI DARSLARIDA REFLEKSIV FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

*Farg'ona davlat texnika universitetining 2-son
akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Parpiyeva Shohsanam Olimovna*

Annotatsiya

Maqolada ona tili darslarida refleksiv faoliyatni tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Refleksiya ta'lim oluvchining o'z o'quv faoliyatini anglash, bajarilgan ishlarni tahlil qilish, yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash hamda keyingi o'quv faoliyatini ongli ravishda rejalashtirishiga xizmat qiladigan muhim pedagogik jarayon sifatida tavsiflanadi. Maqolada refleksiv faoliyatning pedagogik mohiyati, uning ona tili ta'limidagi o'rnini, darsning turli bosqichlarida qo'llash usullari hamda o'quvchilarning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, refleksiya orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil xulosa chiqarish, o'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashish va umrbod ta'lim olish kompetensiyalarini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, refleksiv faoliyatni darsning tabiiy tarkibiy qismi sifatida tashkil etish o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq anglashiga, o'z fikrini asosli bayon eta olishiga hamda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: refleksiya, refleksiv faoliyat, ona tili ta'limi, metakognitsiya, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, o'z-o'zini baholash, formativ baholash, faol ta'lim, pedagogik texnologiya.

Kirish.

Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchini faqat ma'lum bilimlar bilan qurollantirish emas, balki uni o'z faoliyatini tahlil qila oladigan, o'rganish jarayonini ongli ravishda boshqaradigan va o'z ustida muntazam ishlashga intiladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Bugungi kunda ta'lim sifati haqida gap ketganda, o'quvchining qancha ma'lumotni eslab qolgani emas, balki u qanday o'rgangani, nimani tushunganini qanday anglay olishi va keyingi safar o'z faoliyatini qanday yaxshilashi muhim mezonlardan biri sifatida qaralmoqda. Ana shu nuqtada refleksiv faoliyat alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

"Refleksiya" tushunchasi pedagogika va psixologiyada insonning o'z fikri, his-tuyg'usi, faoliyati va tajribasini anglash hamda tahlil qilish jarayonini anglatadi. Amerikalik olim John Dewey reflektiv fikrlashni shunchaki o'ylash emas, balki mavjud bilim va tajribani dalillar asosida qayta ko'rib chiqish jarayoni sifatida izohlaydi. Keyinchalik Donald Schön kasbiy refleksiya nazariyasini rivojlantirib,

mutaxassisning o'z faoliyatini bajarish davomida ham, faoliyat yakunlangach ham tahlil qilishi kasbiy rivojlanishning muhim omili ekanligini asoslab berdi. Ushbu g'oyalar bugungi pedagogikada ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Ona tili ta'limida refleksiv faoliyatning ahamiyati ayniqsa yuqori. Chunki tilni o'rganish faqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki fikrni mantiqan ifodalash, matnni tushunish, o'z nutqidagi kamchiliklarni anglash va ularni bartaraf etish jarayonini ham o'z ichiga oladi. O'quvchi o'z yozgan matniga tanqidiy nazar tashlay olmasa yoki aytgan fikrini baholashni o'rganmasa, uning nutqiy rivojlanishi to'liq kechmaydi. Shu sababli refleksiv faoliyat ona tili darslarining tabiiy tarkibiy qismi bo'lishi zarur.

Asosiy qism.

Pedagogik adabiyotlarda refleksiv faoliyat o'quvchining o'z o'quv faoliyatini ongli ravishda kuzatishi, tahlil qilishi, baholashi va zarur hollarda uni takomillashtirish bo'yicha xulosa chiqarishi sifatida tavsiflanadi. Bunday yondashuvda o'quvchi darsning faqat ishtirokchisi emas, balki o'z ta'lim jarayonining faol tahlilchisiga ham aylanadi. Bu esa ta'limning shaxsga yo'naltirilgan tamoyillariga to'liq mos keladi.

Refleksiya ko'pincha dars oxirida o'quvchilardan "Bugun nima o'rgandingiz?" degan savolni so'rash bilangina cheklanadi. Aslida esa refleksiv faoliyat bundan ancha keng tushunchadir. U darsning boshlanishidan yakunigacha davom etadigan uzluksiz fikrlash jarayoni bo'lishi mumkin. Masalan, dars boshida o'quvchilar o'z oldilariga qanday maqsad qo'yayotganini aniqlashi, dars davomida o'z tushunchalarini kuzatib borishi, mashg'ulot oxirida esa maqsadiga qanchalik erishganini baholashi refleksiv faoliyatning turli bosqichlarini tashkil etadi.

Ona tili darslarida refleksiya, avvalo, matn bilan ishlash jarayonida samarali namoyon bo'ladi. O'quvchi insho yoki esse yozgach, uni faqat o'qituvchi tekshirishi yetarli emas. Matnni qayta o'qish, undagi uslubiy kamchiliklarni aniqlash, jumlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishni baholash, ortiqcha yoki noaniq ifodalarni topish ham o'quvchining o'zi tomonidan amalga oshirilishi muhimdir. Bunday yondashuv o'quvchini o'z fikriga tashqaridan qarashga, yozgan matniga tanqidiy yondashishga va keyingi yozma ishlarini yanada puxta tayyorlashga o'rgatadi.

Refleksiv faoliyat og'zaki nutqni rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi. Bahs-munozara yoki taqdimotdan keyin o'quvchi faqat "Yaxshi gapirdim" yoki "Xato qildim" degan umumiy xulosalar bilan cheklanmasligi kerak. U o'z nutqining mantiqiyliigi, dalillarning asoslanganligi, so'z tanlovi, tinglovchilar bilan muloqot usuli va nutq madaniyatiga ham e'tibor qaratishi lozim. O'qituvchi tomonidan berilgan yo'naltiruvchi savollar bunday tahlilni ancha osonlashtiradi. Masalan, "Fikringizni isbotlash uchun yana qanday misollar keltirish mumkin edi?", "Qaysi jumlani boshqacha ifodalash mumkin?" yoki "Nutqingizning eng muvaffaqiyatli qismi qaysi bo'ldi?" kabi savollar o'quvchini chuqurroq mushohada qilishga undaydi.

Metakognitsiya nazariyasini ishlab chiqqan amerikalik psixolog John Flavell insonning o'z bilish jarayonini anglay olishi samarali ta'limning muhim omillaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. Refleksiya aynan metakognitiv faoliyatning amaliy ko'rinishidir. O'quvchi "Men nimani bilaman?", "Nimani hali tushunmadim?", "Qanday usul menga yaxshiroq yordam berdi?" degan savollar ustida muntazam o'ylay boshlaganida uning mustaqil o'rganish qobiliyati ham rivojlana boradi. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida bu ko'nikmalar umrbod ta'lim olishning asosiy shartlaridan biri sifatida qaraladi.

Ona tili darslarida refleksiv faoliyatni tashkil etishda formativ baholash usullaridan samarali foydalanish mumkin. Formativ baholashning asosiy maqsadi o'quvchiga faqat baho qo'yish emas, balki uning rivojlanishiga yordam berishdan iborat. Paul Black va Dylan Wiliam olib borgan tadqiqotlarda formativ baholash o'quvchilarning ta'lim natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkinligi asoslab berilgan. Refleksiya ham aynan shu jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'quvchi o'z faoliyatini tahlil qilmas ekan, baholashdan olingan ma'lumotni rivojlanish vositasiga aylantira olmaydi.

Refleksiya individual faoliyat bilangina cheklanmaydi. O'zaro refleksiya ham ona tili ta'limida katta ahamiyatga ega. Masalan, o'quvchilar bir-birining yozma ishlarini oldindan ishlab chiqilgan mezonlar asosida tahlil qilganda ular nafaqat sherigining ishini baholaydi, balki o'z yozish uslubiga ham boshqacha nazar bilan qaray boshlaydi. Biroq bu jarayon tanqid qilish emas, balki rivojlantirish tamoyiliga asoslanishi kerak. O'qituvchi o'quvchilarga fikr bildirayotganda avvalo kuchli tomonlarni ko'rsatish, keyin esa takomillashtirish mumkin bo'lgan jihatlarni muloyim va asosli tarzda bayon qilish madaniyatini shakllantirishi zarur.

Bugungi kunda raqamli ta'lim vositalari refleksiv faoliyatni tashkil etish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Elektron portfoliolar, onlayn kundaliklar, Google Forms yoki boshqa raqamli platformalar yordamida o'quvchilar o'z o'quv faoliyatini muntazam qayd etishlari, oldingi natijalari bilan yangi yutuqlarini taqqoslashlari va o'z rivojlanish dinamikasini kuzatishlari mumkin. Biroq refleksiyaning samaradorligi texnologiyaga emas, uni qanday pedagogik maqsadda qo'llashga bog'liq. Eng zamonaviy platforma ham o'qituvchining puxta o'ylangan savollari va metodik yondashuvining o'rnini bosa olmaydi. Shuningdek, refleksiv faoliyatni tashkil etishda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Akademik litsey o'quvchilari abstrakt fikrlash qobiliyati shakllanayotgan davrda bo'lganliklari sababli ular murakkabroq tahliliy savollarga javob bera oladilar. Shu bois "Nima o'rganding?" kabi oddiy savollar o'rniga "Bugungi darsdagi eng qiyin nuqta nima bo'ldi va nima uchun?", "Qaysi usul sizga mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam berdi?", "Bugungi tajribangiz keyingi yozma ishingizga qanday ta'sir qiladi?" kabi savollar ularda chuqurroq refleksiv fikrlashni rivojlantiradi.

Ona tili darslarida refleksiya muntazam qo'llanilganda o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqidagi ijobiy o'zgarishlarni kuzatish mumkin. Ular o'z xatolarini o'qituvchi aytishini kutmaydigan, balki mustaqil ravishda topishga intiladigan, yozgan matnini bir necha bor qayta ko'rib chiqadigan va fikrini aniqroq ifodalashga harakat qiladigan o'quvchilarga aylana boshlaydilar. Aynan mana shu odat keyinchalik nafaqat ona tili fanida, balki boshqa fanlarni o'rganishda ham ularga katta yordam beradi.

Xulosa.

Refleksiv faoliyat zamonaviy ona tili ta'limining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. U o'quvchilarga faqat yangi bilimlarni egallash emas, balki o'z o'rganish jarayonini anglash, xatolarini tahlil qilish va kelgusidagi faoliyatini ongli ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, akademik litsey bosqichida bunday yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, nutqiy kompetensiyasi va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Refleksiv faoliyatni samarali tashkil etish o'qituvchidan faqat metodlarni bilishni emas, balki o'quvchini tinglay olish, uning fikriga hurmat bilan yondashish va darsda ochiq muloqot muhitini yaratishni ham talab qiladi. Ana shunday pedagogik muhit shakllanganda refleksiya oddiy yakuniy bosqich emas, balki butun ta'lim jarayonining tabiiy va uzluksiz qismiga aylanadi. Natijada o'quvchilar nafaqat ona tilini chuqurroq o'zlashtiradilar, balki hayot davomida o'rganish va o'z ustida ishlashga tayyor bo'lgan shaxs sifatida shakllanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Asosiy adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Fan, 2008.
2. Hojiyev A. O'zbek tili nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2004.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2010.
4. Yo'ldoshev M. Matn va uning lingvistik tahlili. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Karimov B. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
6. Qosimova K. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. Abdupattoyev M. Ta'limda kommunikativ yondashuv. – Toshkent: Fan, 2017.
8. Sayfullayeva R. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Akademnashr, 2016.
9. G'ulomov A. O'zbek tilshunosligi masalalari. – Toshkent: Fan, 2006.
10. Jo'rayev R. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Fan, 2014.

Xorijiy adabiyotlar

11. Brown H.D. Teaching by Principles. – New York: Pearson, 2007.
12. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2014.
13. Harmer J. How to Teach English. – London: Longman, 2015.
14. Nunan D. Language Teaching Methodology. – London: Prentice Hall, 2003.

15. Littlewood W. Communicative Language Teaching. – Cambridge: CUP, 2009.

Scopus maqolalari

16. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics, 1972.

17. Canale M., Swain M. Communicative competence theory // Applied Linguistics, 1980.

18. Savignon S. Communicative competence revisited // ELT Journal, 2002.

19. Ellis R. Task-based language teaching // Language Teaching Research, 2009.

20. Larsen-Freeman D. Teaching grammar in context // TESOL Quarterly, 2011.

Mahalliy saytlar

21. www.lex.uz

22. www.edu.uz

23. www.ziynet.uz

24. www.uzedu.uz

Xorijiy saytlar

25. www.unesco.org

26. www.oecd.org